

עירוּבין יג, ב

אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן תלמיד היה לו לרבי מאיר וסומכוס שמו שהיה אומר על כל דבר ודבר של טומאה ארבעים ושמונה טעמי טומאה ועל כל דבר ודבר של טהרה ארבעים ושמונה טעמי טהרה תנא תלמיד ותיק היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ במאה וחמשים טעמים אמר רבינא אני אדון ואטהרנו ומה נחש שממית ומרבה טומאה טהור שרץ שאין ממית ומרבה טומאה לא כל שכן ולא היא מעשה קוץ בעלמא קעביד אמר רבי אבא אמר שמואל שלש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו יצאה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי אלהים חיים הן והלכה כבית הלל וכי מאחר שאלו ואלו דברי אלהים חיים

חגיגה ג, ב

ואף הוא פתח ודרש דברי חכמים כדרבנות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות נתנו מרועה אחד למה נמשלו דברי תורה לדרבן לומר לך מה דרבן זה מכוין את הפרה לתלמיה להוציא חיים לעולם אף דברי תורה מכוונין את לומדיהן מדרכי מיתה לדרכי חיים אי מה דרבן זה מטלטל אף דברי תורה מטלטלין תלמוד לומר מסמרות אי מה מסמר זה חסר ולא יתר אף דברי תורה חסירין ולא יתירין תלמוד לומר נטועים מה נטיעה זו פרה ורבה אף דברי תורה פריין ורביין בעלי אסופות אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה הללו מטמאין והללו מטהרין הללו אוסרין והללו מתירין הללו פוסלין והללו מכשירין שמא יאמר אדם היאך אני למד תורה מעתה תלמוד לומר כולם נתנו מרועה אחד אל אחד נתנו פרנס אחד אמרן מפי אדון כל המעשים ברוך הוא דכתיב וידבר אלהים את כל הדברים האלה אף אתה עשה אזניך כאפרכסת וקנה לך לב מבין לשמוע את דברי מטמאים ואת דברי מטהרים את דברי אוסרין ואת דברי מתירין את דברי פוסלין ואת דברי מכשירין בלשון הזה

ריטב"א עירוּבין יג

אלו ואלו דברי אלהים חיים. שאלו רבני צרפת ז"ל היאך אפשר שיהו שניהם דברי אלהים חיים וזה אוסר וזה מתיר, ותייצו כי כשעלה משה למרום לקבל תורה הראו לו על כל דבר ודבר מ"ט פנים לאיסור ומ"ט פנים להיתר, ושאל להקב"ה על זה, ואמר שיהא זה מסור לחכמי ישראל שבכל דור ודור ויהיה הכרעה כמותם, ונכון הוא לפי הדרש ובדרך האמת יש טעם וסוד בדבר:

רש"י כתובות נז, א

הא קמ"ל - דהיכא דאשכחן אמוראי דפליגי אהדדי כל חד אליבא דנפשיה ותרי אמוראי אחריני דפליגי בפלוגתא דהנך אמוראי ואית לן לפרושי מילתא בתרי לישני חדא מינייהו מיפלגי תרי אמוראי אליבא דנפשייהו שכל אחד אומר סברא שלו כגון רבי יוחנן ורבי יהושע ואינך תרי אמוראי [אליבא דחד] לא מיפלגי אלא אמרי חדא מלתא וחדא מן לישנא מיפלגי תרי אמוראי אליבא דחד כגון רב דימי ורביין ומשווי מלתא דתרי אמוראי קמאי חדא מלתא שבקינן ההיא לישנא דמיפלגי תרי אמוראי אליבא דחד ונקטינן ההיא דמיפלגי תרי אמוראי אליבא דנפשייהו דכי פליגי תרי אליבא דחד מר אמר הכי אמר פלוני ומר אמר הכי אמר פלוני חד מינייהו משקר אבל כי פליגי תרי אמוראי בדין או באיסור והיתר כל חד אמר הכי מיסתבר טעמא אין כאן שקר כל חד וחד סברא דידיה קאמר מר יהיב טעמא להיתירא ומר יהיב טעמא לאיסורא מר מדמי מילתא למילתא הכי ומר מדמי ליה בעניינא אחרינא ואיכא למימר אלו ואלו דברי אלהים חיים הם זימנין דשייך האי טעמא זימנין דשייך האי טעמא שהטעם מתהפך לפי שינוי הדברים בשינוי מועט:

ריטב"א כתובות נז, א

מאי קמ"ל רב פפא. כלומר דמאי האי דקאמר אי לאו דאמר רבי אבהו הא הוה אמינא הא דהא מכל מקום כבר אמרה רבי אבהו, ומהדרין דנפקא מינה לעלמא דכל כהאי גונא טפי אית לן למימר דפליגי אמוראי

גופייהו אליבא דנפשייהו מלמימר דפליגי אמוראי אליבא דחד אמורא, כלומר דטפי שייך לומר דפליגי רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי גופייהו שזה אומר מה שנראה לו לפי דעתו וזה אומר מה שנראה לו לפי דעתו ולא משקר חד מינייהו אלא אלו ואלו דברי אלקים חיים, אבל כשאנו אומרים שהתלמידים חולקים בדברי רבותיהם זה אומר כך אמר וזה אומר כך אמר נראה דחד מינייהו משקר או שכח קבלתו והא ליכא למימר כל היכא דאפשר וכדפירש רש"י ז"ל, ואע"ג דהא פליגי רבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי אליבא דתנאי במאי פליגי, התם נמי בסברא פליגי שהרי לא למדו מן התנאים ולא קבלו מהם אלא שאומר כל אחד מאלו האמוראים מה שנראה לו שהוא ראוי לומר שנחלקו התנאים:

תוס' ר"ה כז, א

ומה שיסד ר"א הקליר בגשם דשמיני עצרת כר"א דאמר בתשרי נברא העולם ובשל פסח יסד כר' יהושע אומר ר"ת דאלו ואלו דברי אלהים חיים ואיכא למימר דבתשרי עלה במחשבה לבראות ולא נברא עד ניסן ודכוותה אשכחן בפרק עושין פסין (עירובין דף יח. ושם) גבי אדם שעלה במחשבה לבראות שנים ולבסוף לא נברא אלא אחד:

רמ"ע מפאנו חיקור דין א יז

כוליה עלמא ידעין ומשתבשין במאמר המפורסם לחכמים שהללו אוסרים והללו מתירים וכולם דברי אלהים חיים. והאמת הברור הוא כי כל מחלוקת שהוא לשם שמים סופה להתקיים ולאמת דבריה בכל חלקיה כי הא דאיפליגו רבנן במצות פריה ורביה פרק הבא על יבמתו. דתנא דידן וחד מתנאי בראי שוין משום בית הלל דבעין זכר ונקבה וחד תנא ברא מתני הכי משום בית שמאי ודא בריא דמלתא ודאי דילפינן מבריאתו של עולם דהיינו אדם וחיה והדוגמא אליהם בשתי אותיות ראשונות של שם הכוללות את כל השם כנודע ולא נחלקו אבות העולם בכך ומשרבו תלמידים שלא שמשו כל צרכם כדלקמן חד מתני משום בית שמאי דבעו ב' זכרים והיינו תנא דידן דיליף מבניו של משה שאלמלא כן פירש מן האשה והנה הדוגמא לדידיה י' ו' שבשם שהמה מחזירים אחרי האבדה המתבקשת להם ומבריאתו של עולם לא ניחא ליה למילף שאין דנין אפשר משאי אפשר. ואיברא קשיא לן עליה אימור דילפת ממשא שאם הוליד ב' זכרים יצא ידי חובתו שלא יצא באחד מי שמעת ליה דילמא בחד נמי היה פורש אלא ממשא ליכא למיגמר שפטר עצמו מן המצוה כעוסק במצוה רבתי דמשום כבוד שכינה פירש מן האשה ודן קל וחומר לעצמו מפרישת הר סיני והסכימה עמו דעת המקום. ועוד כתיב ואשתך ושני בניה עמה משום דמלתא יתירתא הות ביה במשה איש האלהים דכתיב בדברי הימים בניו יקראו על שבט הלוי וכמו שיבא. ואיכא תנא ברא משום בית שמאי דבעו שני זכרים ושתי נקבות לדוגמא שלמה בד' אותיות ויליף מבריאתו של עולם באופן אחר שכן אדם וחיה נצטוו בפריה ורביה והולידו קין והבל ואחיותיהם ומשנהרג הבל ונולד שת כתיב תחת הבל אלמא בבציר מהכי לא סגי והשיבו לו בגמרא הודאה בעלמא היא כי שת לי אלהים זרע אחר ותנא ברא אחרינא משום בית הללוהסכימה עמו דעת המקום. ועוד כתיב ואשתך ושני בניה עמה משום דמלתא יתירתא הות ביה במשה איש האלהים דכתיב בדברי הימים בניו יקראו על שבט הלוי וכמו שיבא. ואיכא תנא ברא משום בית שמאי דבעו שני זכרים ושתי נקבות לדוגמא שלמה בד' אותיות ויליף מבריאתו של עולם באופן אחר שכן אדם וחיה נצטוו בפריה ורביה והולידו קין והבל ואחיותיהם ומשנהרג הבל ונולד שת כתיב תחת הבל אלמא בבציר מהכי לא סגי והשיבו לו בגמרא הודאה בעלמא היא כי שת לי אלהים זרע אחר ותנא ברא אחרינא משום בית הלל סבר דסגי בחד או זכר או נקבה וקאמר לשבת בעינן הא איכא והדוגמא באות י' שהיא זכר תחלה לשם הנכתב והיא נקבה סופו של שם הנקרא ולקושטא דמלתא לאו הכי הלכתא דחד לאו שמיה שבת דהא אחד רואה וניזוק וכתיב כי ישבו אחים יחדיו. הא מאי אית לן למימר דקרא דייק דכתיב פרו להוליד זכר שהוא עקר פרי. ורבו להוליד נקבה שאינה אלא לרבייה בעלמא ותשתלם הדוגמא כדאמור רבנן ביה ובאתתיה בבריה ובברתיה ואולם בפירוש אמרה תורה להטות ההלכה למעשה אחרי רבים כי כל נתיבותיה שלום אבל לא חשב שיהיה כזב בדעת היחידים הנדחים כי אין מדומה שקר ח"ו במה שנאמר בסיני ובמה שהוא חרות על הלוחות כפי מה שבארנוהו אדרבה העיון ההוא הכולל השומר אמת לעולם ישפוט לפעולות אדם הנאה והמגונה והכל לפי מעשיו של אותה שעה כי מה שהיה נאה קודם החטא היות האדם ואשתו ערומים שב מגונה אחר החטא והוא אם כן הנאה והמגונה

בהיותם ערומים כל אחד בזמנו דברי אלהים חיים המושל על ההפכים על חלוף הזמנים. ומעולם לא נחלק אדם מחכמי התורה להתיר את העורב ולאסור את היונה על מה נחלקו בדבר שיש לו ב' פנים אמתיים וצודקים לכאן ולכאן הללו מסבירים פנים להתיר והלולואיסור לפי מקומו ושעתו נמצא ההיתר והאיסור שניהם אמת ולב בית דין מתנה עליהם איזה יכשר הלכה למעשה ומכאן אתה למד שיש הלכה ולא למעשה ואינו אלא כדאמרן וכבר המתקנו סוד בעניני השנון בהאי דקאמר רבי יהושע במסכת ברכות אין החי מכחיש את החי ומשם נלמד גם כן להיחייב דבכורות שאלו היה בית המקדש קיים חלקנו בין חבר לעם הארץ שלא נחשדו חברים להטיל מום בקדשים אבל אחרי החרבן לא חלקנו וכל דברי חכמים קיימים, וכן מצינו שאכילת הבשר נאסרה לאדם לגמרי חוץ מבשר היורד מן השמים שהיו מלאכי השרת צולין אותו לפניו או בשר תמותת מידו לו לצורך דמן ועורן כדלקמן בחלק הרביעי פרק י"ח והותרה אכילת הבשר לנח ולבניו לגמרי ולישראל הותרה קצתה מכלל האסור שנתחדש בקצתה ולעתיד לבא ה' מתיר אסורים שישלים לקצתה סימני טהרה וטעמא דמלתא כי האכילה מורה צורך הנאכל והכנתו להתעלות אל האוכל להתעצם בו וגם שלמות האוכל שממנו יצא מאכל זה פריו להחזיר הענף שישבו אל השורש ואולם קודם חטאו של אדם לא היתה אכילתו לתמורת הניתך שהרי לא היה טבעו מתנגד קצתו לקצתו אלא צווה על האכילה מכל עץ הגן חוץ מעץ הדעת כמו שנצטוו הכהנים באכילת הקדשים ממינים שונים חוץ מן העולה ונמצא האוכל חטאת ולא עולה מקיים עשה ולא תעשה באותה האכילה. וכמו שנצטוינו אנחנו באכילת הפסח חוץ מדמו ואמוריו ודומיהם רבים ונמצינו נהנים באכילתן מזיוו יתברך שאמר ונעשה רצונו והוא נחת רוח לפניו והיו אמנם עצי הגן מוכנים לפי שעתם בעבודת האדם שצווה לעבדה איך שיובן אם לשכינה כמו שפרשנו למעלה אם לנשמת חיים הבאה בפסוקים הקודמים אף על פי שהפסיק בנתיים כמו שפירש זולתנו ונכון הוא. אבל בעלי החיים היו עדיין מחוסרי זמן ובלתי מזומנין לקבל צורת שפירש זולתנו ונכון הוא. אבל בעלי החיים היו עדיין מחוסרי זמן ובלתי מזומנין לקבל צורת האדם לעוצם שלמותם כראוי אליהם לקרבת שתופם בחיי ההרגש וההולדה בדומה. ואחרי החטא דכתיב ביה משנה פניו ותשלחהו לא נשאר בו כח להשלים חסרון כטעם עמי הארץ אסורים לאכול בשר שהם בהמה המה להם וכל שכן אחרי שהאכילה חוה מעץ הדעת לכל הבהמה חיה ועוף כדדרשינן מרבויה דכתיב ותתן גם לאשה אף על פי שנתקנו אחר כך בשור פר שהקריב אדם הראשון ובפסיקתא אמרו כי עוף אחד יש וחול שמו שלא רצה לאכול ממנו והוא חי אלף שנה ובסופם גופו כלה וכנפיו מתמרטים ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים עליו אמר הכתוב וכחול ארבה ימים. ויש בזה שטה אחרת ממי שסובר שהדבר המושלם בטבעו כל הצורך אינו נאכל אשר לא ייחל לבן אדם שיפשוט אותו מן הצורה הראשונה להלבישו צורה אחרת ואמר כי תקון בעלי החיים על מלאת היה מסור לאדם הראשון בשעה שקרא להם שמות וכבר נתעוררו על זה במקומו. נמצא שהריגת בעלי חיים לאכול בשר היא לאדם קודם החטא ואחריו גם כן דבר שאין לו מתירין כלל עד שקלקלו בעלי חיים כלם בדור המבול ונח מצא חן לפיכך נאמר בו כירק עשב נתתי לכם את כל ולא אמר ככל זורע זרע כי רמז לו טעם ההיתר ירצה כירק עשב שנשאו קל וחומר בעצמן שלא לצאת בערבוביא נתתי לכם לאכלה כל רמש אשר הוא חי לתקן ערוב הכחות שקלקלו בני מין בהזדקקן לשאין מין וכשפסקה זוהמתן של ישראל פסקה זוהמת בהמתן גם כן כטעם והכשבים הפריד יעקב וכן והפלא ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים ותנן התם אחד שור ואחד כל בהמה חיה ועוף לכל מילי סוף פרק הפרה ולעתיד לבא תפסוק הזוהמא מכל הילוד לאמר לאסורים צאו ונבארו:

דרשות הר"ן דרוש חמישי

זה הענין צריך עיון, איך נאמר ששני כתות המחלוקות נאמרו מפי הגבורה, הנה ר' אליעזר ור' יהושע נחלקו, והאחד השיג האמת והשני לא השיגו, ואיך נאמר שיצא מפי הגבורה דבר שאינו אמיתי:

אבל הענין כך הוא, שכבר ידוע שכל התורה שבכתב ושבעל פה נמסרה למשה, כמו שאמרו במגלה אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן מאי דכתיב ועליהם ככל הדברים וגו' מלמד שהראהו הקב"ה למשה דקדוקי תורה וקדוקי סופרים ומה שהסופרים עתידין לחדש ומאי ניהו מקרא מגלה. דקדוקי סופרים הם המחלוקות וחלוקי הסברות שבין חכמי ישראל, וכלן למדם משה מפי הגבורה, ומסר בו כלל אשר בו ידע האמת, והוא אחרי רבים להטות, וכן לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך. וכשרבו המחלוקות בין החכמים, אם היה יחיד אצל רבים היו קובעים הלכה כדברי המרובים, ואם רבים אצל רבים או יחיד אצל יחיד כפי הנראה לחכמי הדור ההוא, שכבר נמסרה להם ההכרעה. כאמרו, ובאת אל הכהנים הלויים או אל השופט

אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את המשפט, וכן לא תסור. הרי שנתן רשות לחכמי הדורות להכריע במחלוקת החכמים כפי הנראה להם, ואפילו אם יהיו הקודמים מהם גדולים מהם ורבים מהם, שכן נצטוינו ללכת אחרי הסכמת חכמי הדורות שיסכימו לאמת או להפכו, וזה מבואר בהרבה מקומות: ועל זה הדרך יתפרש מה שאמרו בפרק השוכר את הפועלים בעובדא דרבה בר נחמני הוה יתיב אגונדא דדקלא וקא גריס, שמע במתיבתא דרקייעא אם בהרת קדמה לשער לבן טמא, ואם שער לבן קדמה לבהרת טהור, ספק הקב"ה אמר טהור וכלהו מתיבתא דרקייעא אמר' טמא, אמרי מאן נוכח, נוכח רבה בר נחמני דהוא יחיד באהלות, לא הוה מצי מלאך המות למיקרב ליה מדלא הוי שתיק פומיה מגירסא, אזל אידמי ליה לגונדא דפרשי, אמר תינח נפשיה דההוא גברא ולא תמסר בידא דמלכותא אשתיק ונח נפשיה, כי הוה ניחא נפשיה אמר טהור טהור, יצתה בת קול ואמרה, אשריך רבה בר נחמני שגופך טהור, ויצתה נשמתך בטהרה:

וזו ההגדה צריכה ביאור, כי באמת לא היו משימים פקפוק במה שהשיגו מהשם יתברך שהיה מטהר, וידעו בבירור שהוא האמת ולא זולתו, אם כן היאך אמרו טמא, עד שהוצרכו להכרעתו של רבה בר נחמני. אבל הגדה זו מתפרשת על הדרך שכתבנו, כי עם היותם יודעים ש"ספק טהור" על דרך האמת, היו אומרים טמא, [שמאחר] שהכרעת התורה נמסרה להם בחייהם, ושכלם היה מחייב לטמא, היה מן הראוי שיהיה טמא - אע"פ שהוא הפך מן האמת, שכן מחייב השכל האנושי, והשאר אע"פ שהוא אמת, אינו ראוי לעשות מעשה כן בדרכי התורה. כמו שלא טהרו בעלי מחלוקתו של ר' אליעזר, אע"פ שנתנה עליהם בת קול מן השמים שהלכה כדבריו, ולא נסתפק להם שהענין מאת השם יתב', כמו שלא סופק על אלו, ואע"פ אמרו, אין תורה מן השמים. ולפיכך אמר מאן נוכח רבה בר נחמני, ולא באתה לו ההכרעה מן הנאות כי לא נסתפקו בזה כמו שכתבתי, אלא שהכריע ששכל האדם מחייב כפי התורה והמדות שהיא נדרשת בהן. ומה שהיו מטמאין, לא היה רק מקוצר שכלם בערך השכל האנושי, או מהתירשלות בלימוד תורה בחייהם:

באר הגולה א

ואמר בעלי אסופות, פי' כי אי אפשר שיהיה דעת החכמים על דרך אחד, ואי אפשר שלא יהיה חלוק ביניהם כפי מה שהם מחולקים בשכלם. כי כל דבר ודבר אי אפשר שלא יהא בחינה יותר מאחת לדבר אחד. שאף אם הדבר טמא, אי אפשר שלא יהיה לו צד בחינה אל טהרה של מה, וכן אם הדבר טהור, אי אפשר שלא יהיה לו בחינה מה של טומאה. ובני אדם מחולקים בשכל ואי אפשר שיהיו כל שכלי בני אדם על דרך אחד כמו שיתבאר, ולכך כל אחד ואחד מקבל בחינה אחת כפי חלק שכלו. ועל זה קראם בעלי אסופות, ר"ל שיושבים אסופות ועוסקים בתורה שאף שהם מחולקים בשכלם מ"מ הם מתאספים יחד, וכאשר הם מתאספים יש בהם כל הדעות המחולקות. ואמר שמא תאמר א"כ האיך אני לומד תורה מעתה על זה אמר כלם נתנו מרועה אחד אל אחד נתנו פרנס אחד אמרן מפי אדון כל המעשים. וביאור זה, כי הש"י כאשר נתן תורה לישראל נתן כל דבר ודבר בתורה כפי מה שהוא. ואמר שדין זה יש בו בחינה לזכות ויש בו בחינה לחובה, ודין של איסור והיתר יש בדין זה בחינה להיתר ויש כאן בחינה לאסור, וכן כשר ופסול יש בחינה אחת הפך האחרת. כמו שבעולם נמצא דבר מורכב מהפכים, ותוכל לומר על העץ שהוא מתיחס אל יסוד המים וכן הוא האמת שיש בו מן המים, ותוכל לומר שיש בו מן יסוד האויר וכן הוא האמת שיש בו יסוד האויר, ולא תמצא דבר פשוט לגמרי. וכן בתורה אין דבר אחד טמא לגמרי שלא יהיה בו צד טהרה, ויש בו צד טומאה ג"כ. וכאשר אחד למד על דבר אחד טהור ונתן טעמו ושכלו לטהרה, הרי אמר בחינה אחת כפי מה שהוא, והאומר טמא ואמר טעמו זה אמר ג"כ בחינה אחת:

והיינו דאמר שכולם הם מפי אדון המעשים, ולמה הוצרך לומר כאן מפי אדון כל המעשים ומה ענינו לכאן, אלא ר"ל כמו שהש"י אדון כל המעשים וממנו נמצא עולם המורכב שיש בודברים מתחלפים ויש אחד הפך השני, וכך הוא דבר זה שכל דבר יש לו בחינות מתחלפות שאין העולם פשוט שלא יהיה בו חילוף בחינות, א"כ המטמא והמטהר זה למד תורה כמו השני כי לכל אחד ואחד יש לו בחינה בפני עצמו, והש"י ברא את הכל והוא ברא הדבר שיש בו שתי בחינות. רק לענין הלכה למעשה אין ספק שהאחד יותר עיקר מן השני, כמעשה ה' אף כי הדבר הוא מורכב, מ"מ אין זה כמו זה רק הא' יותר עיקר. שהרי העץ שהוא מורכב מד' יסודות, העיקר שגובר בו הוא יסוד הרוח כמו שידוע. וכן אף שיש לדבר אחד בחינות מתחלפות כולם נתנו מן הש"י, רק כי אחד מהם יותר עיקר והוא מכריע והוא הלכה. מ"מ אל תאמר כי דבר שאינו עיקר אינו

נחשב כלום, זה אינו כי השומע כל הדעות הרי השיג הדבר כפי מה שיש לדבר בחינות מתחלפות, והרי למד תורה כפי מה שהוא הדבר שיש לו בחינות מתחלפות, רק לענין הלכה אחד מכריע על השני. ולפעמים הבחינות שוים לגמרי בצד עצמו ואז שניהם מן הש"י בשוה ואין מכריע. וזהו מחלוקת הלל ושמאי שיצא בת קול אלו ואלו דברי אלהים חיים, ר"ל ששניהם שוים בבחינות שזה כזה, וכיון שהבחינות שוה שניהם דברי אלהים חיים. כי הש"י נתן התורה וציוה הכל לפי הבחינה, שאם הבחינה לטהרה ציוה עליו טהור, והפך זה ג"כ אם הבחינה לטומאה ציוה עליו טמא, וכאשר הבחינות שוים על זה אמר אלו ואלו דברי אלהים חיים, כי המטהר דבריו דברי אלהים שהוא יתברך מטהר מצד בחינה של טהרה זאת, וכן המטמא ג"כ דבריו דברי אלהים שהוא יתברך מטמא לפי בחינה של טומאה:

חיד"א מדבר קדמות

מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים אינו טהור, ואלו ואלו דברי אלהים חיים. ויש מי שכתב דהכונה - כי אין האור ניכר אלא מתוך החשך ואין האמת נבחן אלא מתוך השקר וכיוצא, ונמצא דגם סברות הנגדיות מועילות הרבה. ויש מי שכתב כי גם הסברות נגדיות הם אמת, ויועילו לנושאים אחרים בשינוי מועט שיש בין הנושאים, ונמצא שגם הסברות הדחיות בדיון זה הם אמת בנושא אחר:

אמנם האמת הוא כמ"ש הריטב"א בחידושי עירובין פ"ק משם רבני צרפת, מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים שאינו טהור והכל אמת, וההכרעה מסר ה' לחכמי דור ודור ואשר יסכימו תקבע הלכה. ועיין מה שכתבתי בעניוטי בספר הקטן ראש דוד פרשת לך לך בס"ד: